

Geschiedenis van het Baptisme

Beknopte geschiedenis van het Baptisme in West-Europa en in het bijzonder in Nederland

Dr. Henk Bakker

(1)

Onze gemeentes zijn 'baptistengemeentes' - nu gaat het me even helemaal niet om het naampje, maar we heten wel zo. Dat is niet uit de lucht komen vallen. Van wanneer stamt dit type gemeente (want wij zijn niet de enigen die zo heten)? Je zou verwachten dat iemand die zich baptist noemt op zijn minst toch wel iets over de historische achtergrond van het baptisme moet kunnen zeggen. Het tegendeel is waar.

In de tweede plaats helpt een beetje historisch bewustzijn ons ook om onszelf te relativieren. Wat bedoel ik daarmee - het helpt ons de eigen baptistengemeente te zien binnen een breder verband, zodat wij niet denken dat binnen onze muren het enige zaligmakende geloof te vinden is en dat alleen wij patent op de waarheid hebben.

In de derde plaats reikt die geschiedenis ons feiten en stof aan waarmee wij ons voordeel kunnen doen, wanneer wij ons geloof als baptisten willen belijden, of wanneer wij onze identiteit moeten verwoorden, verdedigen of onderwijzen. Kortom: redenen genoeg zou ik zeggen om enkele historische schetsen te geven over het baptisme.

Om de wortels van het baptisme te zoeken moeten we helemaal terug naar de tijd van de reformatie, naar de 16e eeuw dus (laten we zeggen dat de reformatie ongeveer in 1517 begon). De reformatie is een grote zegen geweest. Zij was een beweging die wilde teruggrijpen naar de Schrift, en naar de Schrift alleen (*sola Scriptura*), naar het geloof, en het geloof alleen (*sola fide*), tenslotte naar de genade, en de genade alleen (*sola gratia*). Met andere woorden: de reformatie wilde de verlossing louter en alleen funderen op en ontvangen uit de Here God Zelf. Tradities van mensen buiten de Schrift zijn niet zaligmakend, evenmin als goede werken ons tot God kunnen brengen. Voor Maarten Luther (1483-1546) betekende dit geloof een afscheid van de Roomse Kerk. Hij werd in de ban gedaan krachtens de pauselijke bul van Leo X, op 3 januari 1521. Luther werd uit de Kerk gezet en beschouwd als ketter en verdoemde. Om deze grote reformator te kunnen begrijpen, zullen we eerst naar hem moeten luisteren. Op 11 oktober 1520 schrijft hij een geschrift gericht tot de paus, getiteld 'Over de Vrijheid van een Christenmens' ('Von der Freiheit eines Christenmenschen'). De dreiging van de pauselijke banvloek hing hem toen al boven het hoofd. In dat geschrift drukt Luther zich scherper dan ooit uit tegen de Kerk, die hij maar liefst het 'allergruwelijkst-verwarde Roomse Babel' noemt.

Ik wil de essentie van dit werk in een enkel citaat nu eerst naar voren halen, want de kern van Luthers boodschap is voor ons als baptisten herkenbaar. De wortels van het baptisme liggen in die eeuw, waarin Luther streed voor de 'vrijheid van een christenmens'.

'Want een vrij christen spreekt aldus: ik zal vasten, ik zal bidden, ik zal dit en dat doen, dat door mensen geboden is, niet omdat ik dit moet doen om gerechtigheid en zaligheid te verkrijgen, maar omdat ik de paus, de bisschop, de gemeenschap, deze of gene magistraat ter wille wens te zijn of om mijn naaste een voorbeeld te geven; dáárom doe en lijd ik alles, zoals Christus mij ten goede veel meer dingen heeft gedaan en geleden, aan welke Hij volstrekt geen behoefte had om te doen of te lijden, toen Hij om mijnentwil is geworden onder de wet, hoewel Hij onder de wet niet was. En hoewel tirannen geweld plegen en onrecht doen, als ze dit eisen, toch zal het ook niet schade doen, zolang het maar niet gedaan wordt tegen God.' (onder punt 28)

De vrijheidsgedachte van Luther is radicaal. Een christen laat zich geen zogenaamde "christelijke wetten", en zeker geen onchristelijke wetten opleggen. Uit werken wordt hij niet gerechtvaardigd, maar voor zover hij zich aan wet en werken houdt, doet hij dit omwille van de liefde. Het is deze radicaliteit die Luther onverzettelijk maakte. Hij week niet van de vrijheidsgedachte en moest daarom kiezen tegen slavernij aan de Kerk. Toen Luther Christus leerde kennen, was hij niemands slaaf meer. Slechts slaaf van Christus. Hij rukte zich los van het gezag van de Kerk en wenste zich slechts en alleen te plaatsen onder het gezag van de Schrift. Zo heeft de reformatie min of meer iets revolutionairs in zich. Iets wat meerdere bewegingen gedurende de reformatietijd hadden en wat ook was af te leiden uit dezelfde vrijheidsgedachten. Evenzo geldt dit voor de latere baptisten. Ten diepste gaat het baptisten en reformatorischen om de vrijheid in Christus, los van enig kerkelijk instituut, los van de Staat, los van menselijke overleveringen, los van de wereld en wereldgeesten. Daarom mogen we stellen dat baptisten zich in veel opzichten in Luther kunnen vinden, en dat de reformatie de schoot is van waaruit het baptisme kon voortkomen. De vrijheidsgedachte is essentieel voor baptisten.

(2)

Het baptisme gaat terug op de tijd van de reformatie, en met name op de vrijheidsgedachte van de reformatoren. Er is echter ook veel te zeggen over de stroming in de tijd en natijd van de reformatie die het anabaptisme wordt genoemd. Het anabaptisme lijkt enerzijds een beweging waarmee wij ons kunnen vergelijken, maar anderzijds ook van distantiëren.

Het woord "anabaptisten" betekent "wederdopers" ("dopersen"). Wederdopers waren er dus al in de zestiende eeuw, de tijd van de reformatie. Voor het merendeel gaat het hier om groeperingen die een radicalere hervorming nastreefden dan Luther en Calvijn voorstonden. Maar die hervorming wilden zij soms zo ver doorvoeren en opleggen dat het kwam tot botsingen met de overheid. Extremisten beweerden dat Gods Rijk weldra op aarde zou verschijnen en meenden God alvast een handje te helpen. Zo wist Jan van Leiden (1509-1536) van 1534-1535 Münster bezet te houden. Daar liet hij zich als koning uitroepen. Een ander voorbeeld van extremisme speelde zich ook af in 1535: uit steun aan de Münstersen hielden ongeveer 40 wederdopers het stadhuis van Amsterdam op 10 mei een nacht bezet.

De represailles waren meestal ongenadig hard. Enkele decennia lang werden de anabaptisten zwaar vervolgd en uitgemoord. Anabaptisten werden allen over één kam geschoren: zij zijn allen radicalen, extremisten, staatsvijanden, geestelijke gifmengers, enzovoort. Uit het vonnisboek van Zierikzee weten we dat op 22 oktober 1569 Dierick Andriesz daar onthoofd en levenloos tentoongesteld is - beschuldiging: wederdoperij. Anneke Jans is op 23 januari 1539 door verdrinking gevonnist (haar kind kon zij nog juist aan een van de omstanders geven, met wat geld, om voor te zorgen) - beschuldiging: wederdoperij. Zo zijn er velen, ook op onmenselijke wijze, vermoord.

Al die "dopersen" kan men niet over één kam scheren - evenmin als dat de Roomse Kerk alle hervormers over één kam zou mogen scheren (Luther, Calvijn, Zwingli). Overheden en kerkelijke inquisities waren vaak niet op de hoogte, en al helemaal de volksmassa's niet. En wat men niet kende, daar was men bang voor - en waar men bang voor was, dat trachtte men uit te roeien. Zo was het, bijvoorbeeld, de joden al 15 eeuwen lang vergaan.

Laten we daarom nauwkeurig onderzoek doen, en datgene wat de meerderheid van de anabaptisten hebben beleden trachten op het spoor te komen. Een belangrijke hulp en bron daarbij zijn de belijdenissen die zij aanvaard en gebruikt hebben. Ik steun daarbij op een bekend standaardwerk van William L. Lumpkin, *Baptist Confessions of Faith* (Valley Forge: Judson Press, 1959; Revised Edition 1969, 5th impression 1983).

Van grote invloed op de doperse beweging is de zogenaamde Schleithemconfessie geweest (Schleithem ligt bij Schaffhausen) in 1527. Het gaat om zeven belijdenis artikelen, die een fundament

hebben gelegd waar de meeste latere belijdenis geschriften van de anabaptisten op terugvielen. De Schleithemconfessie is opgesteld in een periode van hevige vervolgingen (Conrad Grebel gevangen gezet en in 1526 gestorven; Manz in 1527 verdrinken; Sattler ook in 1527 op barbaarse wijze vermoord).

Bijzonder is dat deze belijdenis is opgesteld om zich te distantiëren van de extreme vleugel binnen het anabaptisme. De zeven punten betreffen: 1. doop; 2. tucht; 3. avondmaal; 4. afzondering; 5. voorgangers; 6. het zwaard; 7. de eed.

Ik wil de punten kort toelichten. Let wel: deze belijdenis heeft de toon gezet voor het anabaptistische geloof voor lange tijd. Het Nederlandse baptisme heeft daar een van haar wortels in staan.

1. De doop vindt uitsluitend plaats bij bekeerde gelovigen die in hun leven veranderd zijn. De kinderdoop is uitgesloten.
2. Gelovigen die in zonde vallen en daarbij blijven zullen uit de gemeenschap der heiligen worden gezet.
3. De maaltijd des Heren kan slechts gevierd worden in gemeenschap met hen die waarachtig bij het lichaam van Christus horen.
4. Gelovigen moeten afgezonderd van de wereld leven en geen deel hebben aan wereldse ongerechtigheid.
5. De voorganger moet iemand zijn die onbesproken is en ook goed bekend staat bij hen die in de wereld zijn. Hij wordt door de gemeente onderhouden die hem ook heeft aangesteld.
6. Een gelovige kan het zwaard niet dragen (dus niet in het leger gaan), ofschoon de overheid het zwaard wel moet hanteren. Een gelovige kan geen rechtszaak aanspannen om in de wereld zijn gelijk te krijgen. Een christen kan ook geen overheidsfunctie bekleden.
7. Een christen kan de eed niet afleggen.

Waarschijnlijk kan een lezer anno 21e eeuw de eerste vijf punten nog wel onderschrijven. Met de laatste twee zal hij mogelijk moeite hebben. De anabaptisten hielden zich ver van het leger, de overheid en de rechtbank. Daar werden oorlogen en ruzies uitgevochten. Christenen hebben hun burgerschap in de hemel.

(3)

Het Nederlandse baptisme heeft zijn wortels dus deels staan in de reformatie en het anabaptisme, maar voor het overgrote deel in het Engelse puriteinse separatisme.

In 1558 was in Engeland koningin Elizabeth aan de macht gekomen. Zij was in naam wel Protestant, in werkelijkheid stond zij onder sterke Katholieke invloed. Omdat de Kerk staatskerk was, had zij het ook daar voor het zeggen. Haar beleid was erop gericht de Kerk in haar macht te houden en een compromis te vinden tussen Protestantisme en Katholicisme.

De Puriteinen verzetten zich daartegen - hun naam zegt het al: zij wilden een "zuivering" van de Kerk, een verdergaande reformatie. Zij verzetten zich bijvoorbeeld tegen de priesterkleding, allerlei liturgische voorschriften die van bovenaf werden opgelegd (zoals het nieuwe dienstboek van 1559). De meeste Puriteinen bleven wel binnen de Kerk. Zij die zich toch losmaakten werden "separatisten" genoemd.

Zo'n separatist was John Smyth. Hij zonderde zich eind 16e eeuw af van de Engelse staatskerk. Het geestelijk klimaat was voor hem ondragelijk geworden. Noodgedwongen moest hij in 1607 uit Engeland vluchten, tezamen met Thomas Helwys en de gemeente van Gainsborough. De vluchtelingen koersten naar Nederland, naar Amsterdam (in de buurt van het Rembrandtplein). Daar voegde hij zich eerst met de gemeente bij een vluchtelingenkerk die al eerder uit Engeland was

vertrokken (Francis Johnson). Helaas liep dat mis. Een jaar later voegde zich een volgende Engelse groep (100 man, van Scrooby) bij de Engelse Amsterdammers, nu onder leiding van John Robinson. Zij trokken al gauw door naar Leiden. Het is deze groep die bekend onder de naam Pilgrimfathers met de "Mayflower" naar Amerika zou varen (1620), waar zij de grondslag legden voor het latere Amerikaanse baptisme.

Smyth bleef met zijn gemeente nogal in een isolement. Hij kreeg toestemming om de samenkomstruimte te gebruiken van de Waterland-Mennonieten, die Menno Simons als hun geestelijke vader hebben (1496-1561). Smyth neemt in die tijd met betrekking tot de doop stappen die zijn collega's niet namen (bijv. Johnson, Robinson, Helwys). Hij brak radicaal met de kinderdoop, die hij associeerde met alles wat hij in de Engelse Kerk had meegemaakt, en doopte zichzelf (!), door zelfbegieting.

Zelf zou hij later toegeven dat dit nogal ongewoon en on-Bijbels was (en arrogant!). Smyth doopte na zichzelf ook de gemeente. De eerste Engelse baptistengemeente was daarmee een feit en nota bene op Amsterdamse bodem.

Smyth was in zijn denken gaandeweg door het Arminianisme beïnvloed (Arminius, 1560-1609). Dat bleek uit de belijdenis die hij in 1609 schreef. Puriteinen en Puriteinse separatisten waren over het algemeen streng Calvinistisch. Smyth distantieerde zich daarvan en richtte met deze belijdenis ook een verzoek aan de Waterlanders om tot hun gemeenschap te worden toegelaten. Om een indruk te geven van het anti-Calvinistische Arminianisme van Smyth, geef ik hier enkele vertaalde citaten uit zijn belijdenis van 1609.

9. Wij geloven met het hart en belijden met de mond (...), dat God het menselijk geslacht naar Zijn eigen beeld heeft geschapen en verlost, en dat Hij alle mensen heeft verkoren (niemand afgewezen) ten leven ...
10. Dat overdrachtelijke zonde niet bestaat ...; daarom zijn kinderen zonder zonde (...)
11. Dat de genade van God ... toebereid en aangeboden voor alle mensen is, zonder onderscheid.
12. ... dus anderzijds zijn zij in staat om de Heilige Geest te weerstaan ...
13. Dat de rechtvaardiging van de mens ... deels bestaat uit de toerekening van de gerechtigheid van Christus toegeëigend door geloof, en deels bestaat uit een inwonende gerechtigheid in de heiligen zelf ...
14. Dat de doop een uiterlijk teken is van de vergeving van zonden, van het sterven en weer levend gemaakt worden, en daarom niet van kinderen is.

Duidelijk blijkt dat Smyth afstand nam van het Calvinistische erfgoed, zoals de leerstukken van de totale verdorvenheid van de mens, de onwederstaanbare genade van God en de beperkte verzoening. De mens is zelf tot heel wat in staat bij Smyth. Om gerechtvaardigd te worden hoeft God alleen maar een beetje van Zijn gerechtigheid aan de mens te geven - de rest doet de mens zelf wel. Ik vind dat Smyth in zijn anti-Calvinistische houding het kind met het badwater heeft weggegooid.

Thomas Helwys, die al afstand had genomen van Smyth, plaatste in 1611 een belijdenisgeschrift naast die van Smyth, waarin hij het Arminianisme afwees (in 1609 was Arminius zelf al overleden). Nadat Helwys in 1611/1612 terug was in Engeland, is uit zijn gevolg de Baptistenrichting voortgekomen die bekend staat onder de benaming "General Baptists" (de eerste Baptistengemeente op Engelse bodem!). Bij Helwys voel ik me beter thuis dan bij Smyth. Om het verschil aan te tonen, volgen nu enkele vertaalde zinsneden uit de belijdenis waaraan hij heeft meegewerkt: "A Declaration of Faith of English People Remaining at Amsterdam in Holland".

16. Wij geloven en belijden (...) ... dat zelfs nu de mens is gevallen en geheel geneigd is tot het kwade en niet geneigd is of de wil heeft tot enig goed, hij toch genade mag ontvangen als God hem genade

schent (uit artikel 4)

17. (Wij geloven en belijden) dat God voor de grondlegging van de wereld heeft besloten dat allen die in Hem geloven gered zullen worden ... en dat allen die niet geloven zullen worden veroordeeld ..., wat Hij vooraf wist, en niet dat God van tevoren heeft besloten dat de mens slecht zou zijn om hem zo te veroordelen ... (...). Daarom is God niet de auteur van enige menselijke veroordeling ... (uit artikel 5)

Helwys beschouwt de mens als in zonde verloren. Niets in de mens is rechtvaardig genoeg om het op een akkoord met God te gooien. Dit is anders dan Smyth dacht. Tevens gelooft Helwys dat, toen God toestond dat de val er zou zijn, ook het plan van de verlossing in Christus er al was. God had dus niet vooraf aan dat plan de ene groep tot eeuwig heil uitgekozen, en een andere groep tot eeuwige verdoemenis. De verlossing in Christus wordt volgens Helwys aan alle mensen aangeboden. In die gedachte herkennen wij ons. Helwys zou in 1616 in Engeland als martelaar sterven.

(4)

We hebben gezien hoe Thomas Helwys zich afkeerde van John Smyth. Smyth stierf in 1612, achtergelaten in Holland door Helwys. Na zijn dood voegde zijn gemeente zich in Amsterdam bij de doperse Waterlander kerk (een Mennonieten kerk).

Belangrijk is nu om te zien hoe het met de Engelse separatisten in Engeland verder is gegaan. De teruggekeerde geloofsgemeenschap van Thomas Helwys is de geschiedenis ingegaan onder de noemer 'General Baptists'. Rond 1626 waren er in Engeland al vijf van zulke gemeenten, ondanks de aanhoudende vervolgingen. Om zich te onderscheiden van het evangelisch mysticisme van de Quakers (George Fox), kwamen de baptisten ertoe een eigen belijdenis op te stellen. Zij wilden niet op één hoop worden geveegd met groepen die een zogenaamd 'innerlijk licht' boven het gezag van de Bijbel stelden. In 1651 werd de Midland-belijdenis opgesteld, namens zo'n dertig gemeenten, ondertekend door 61 afgevaardigden. Hierin wordt voor het eerst de doop door onderdompeling beleden.

Artikel 48, 'That the way and manner of baptising (...) was to go into the water, and to be baptised.'

Verder was de belijdenis in grote lijnen dezelfde als die van de hand van Helwys (1611, Amsterdam). In 1654 kwam daar een tweede belijdenis van de General Baptists bij, wederom om zich te distantiëren van de Quakers en andere vrije kringen: 'The True Gospel-Faith Declared According to the Scriptures' (30 artikelen). Zes jaar later wordt in Londen (maart 1660) door een algemene vergadering van General Baptists de 'Standard Confession' aangenomen (25 artikelen). Vanaf 1663 werd deze belijdenis onderschreven door alle General Baptists van Engeland en Wales. Meer dan 300 baptisten (waaronder John Bunyan) zaten toen al in de gevangenis, vaak ten onrechte veroordeeld, omdat zij voor anabaptisten of Quakers werden gehouden. Vandaar dat deze belijdenis begon met de woorden:

'Een Korte Belijdenis of Geloofsverklaring, opgesteld door velen van ons, die ten onrechte anabaptisten worden genoemd, om iedereen op de hoogte te stellen, in deze dagen van laster en blaam, van onze onschuldige overtuigingen en levenswandel.'

Artikel 24 was bovendien gedurfd (de tot dan toe duidelijkste formulering van vrijheid van geloven en denken) en beled de overtuiging dat:

'alle mensen zonder enige druk of vervolging en naar eigen inzicht de vrijheid moeten hebben waar het geloof en godsdienst betreft.'

Engeland keerde zich in die jaren steeds meer van het Calvinisme af. De presbyterianen,

congregationalisten en baptisten konden zich onder de bestaande dreiging de luxe niet veroorloven met elkaar te ruziën. Ze werden juist naar elkaar toegedreven. De beroemde 'Westminster Confession', opgesteld in 1643-1646 door een commissie van voornamelijk Puriteinse Calvinisten (Puriteins wil zeggen dat zij streden voor een zuivering van de Kerk), was een belijdenis waar deze groepen elkaar grotendeels in konden terugvinden. Ook de baptisten. Uiteindelijk kwamen de General Baptists in 1678 met een nieuwe eigen belijdenis om toenadering te geven naar de protestanten toe, de 'Orthodox Creed' (50 artikelen). De belijdenis begint zo:

'De Orthodoxe Belijdenis, die een Protestantse Geloofsbelijdenis is, een verhandeling om alle ware protestanten te verenigen en in de fundamentele onderdelen van het christelijke geloof te bevestigen.'

Nota bene: zelfs de Apostolische geloofsbelijdenis, de belijdenissen van Nicea en Athanasius worden hierin genoemd en beleden (artikel 38).

Duidelijk blijkt dus dat de General Baptists zich niet wilden isoleren en vooral protestants-Calvinistisch dachten. Zij waren overwegend Puriteins, maar zochten de nodige vernieuwing toch buiten de Engelse Kerk (in het separatistisch congregationalisme). Men zag uiteindelijk de noodzaak van het opstellen van belijdenissen. Ook een baptistenkerk is niet zomaar een gemeenschap van ontevreden doe-het-zelvers, waar iedereen zijn eigen zingevingspakket kan samenstellen. Over dat geloof is al eeuwenlang nagedacht, en het kan zeer goed beargumenteerd en beleden worden. Ook de 'Particular Baptists' deden dat, en daar wordt in het volgende deel van dit artikel op ingegaan.

(5)

Ik heb al gesteld dat de baptisten in Engeland zijn onder te verdelen in General Baptists en Particular Baptists. Deze laatste belijden de beperkte verzoening en bijzondere verkiezing. Dat wil zeggen dat zij menen dat de reikwijdte van Christus' zoenbloed beperkt is tot het aantal uitverkorenen. Christus betaalde aan het kruis een prijs die precies genoeg is voor het aantal geredden, niet meer en niet minder.

In eerste instantie probeerden veel van deze baptisten binnen de Kerk van Engeland te blijven en zo kerkelijke hervormingen te bereiken. Soms aan de rand van de Kerk (congregationalisme), en soms door eruit te stappen (separatisme). In Londen was Henry Jacob in 1616 zo'n gemeente aan de rand van de Engelse Kerk begonnen. Al gauw was men in discussie beland over de vraag welke voorwaarden aan het dopen gesteld moeten worden. Een groep die stelde dat de Anglicaanse doop ongeldig was maakte zich los, maar geraakte de komende tien jaar over de doopkwestie in verdeeldheid. Men wist niet hoe gedoopt diende te worden. De Southwarkgemeente, die uit de splitsingen voortkwam, zond daarop in 1641 Richard Blunt naar Holland om in Rijnsburg in de gemeenschap van de Rijnsburger Collegianten gedoopt te worden en te zien hoe zij doopten. Aanvankelijk doopten de Engelse Baptisten nog niet door onderdompeling, maar daar kwam nu verandering in. Blunt had een jaar eerder (in 1640) al geschreven dat de doop "ought to be by dipping the Body into the Water, resembling Burial and rising again" ("moet geschieden door het lichaam onder te dompelen in het water als een voorstelling van begrafenissen en herrijzenissen"). De Rijnsburger Collegianten doopten eerst in een leerlooierskuip, maar later openlijk in de Vliet. Wat theologische standpunten betreft, lagen die tussen Blunt en de Collegianten ver uit elkaar, maar het ging de Engelsen om de doopraktijk. De Engelsen waren Puriteins en veel Calvinistischer.

In 1641 teruggekomen in Engeland doopte Blunt tweeënvijftig anderen van zijn gemeente en schreef men in 1644, onderschreven door zeven Particular Baptistkerken, de "London Confession" op. Waarschijnlijk heeft geen belijdenisgeschrift van de Baptisten zo'n invloed gehad als deze. De strekking is duidelijk reformatorisch (uitverkiezing, afval van ware gelovigen kan niet), en voor het eerst wordt nu ook schriftelijk de doop door onderdompeling beleden.

“De manier en wijze van het toedienen van deze instelling (doop) is volgens de Schrift het dompelen en onder brengen van het hele lichaam in het water: omdat het een teken is, moet het beantwoorden aan datgene waar het heenwijst.”

De Particular Baptists wilden zich met deze belijdenis onderscheiden van zowel de General Baptists als de anabaptistische splintergroepen. Zij wilden laten zien dat zij met hart en ziel nog steeds reformatorisch dachten. In 1656 stelde Thomas Collier de “Somerset Confession” samen, waarin veel baptistenkerken zich konden vinden. Ook nu was het de bedoeling om zich van sektarische groepen te onderscheiden. Uniek in deze belijdenis is de aantekening betreffende de joden.

“(Wij belijden) dat het onze plicht is, als gelovige heidenen, niet onbekend te zijn met de verblindende die nog over Israël ligt, opdat niemand van ons zich op de borst slaat ..., maar innerlijk met liefde en compassie voor hen bewogen te zijn ..., hun roeping te verwachten, en des te meer omdat hun bekering voor ons leven uit de dood zal zijn ...” (artikel 35)

Hoe uniek en Puriteins was deze stelling. Uiteindelijk bleek het nodig om de London Confession te herzien en bij de herziening uit te gaan van de Westminster Confession (1646/1647). In 1677 was de revisie klaar, en was de strekking nog duidelijker Calvinistisch van aard. De tweede editie (1688) werd maatgevend voor alle gemeenten en werd dan ook in 1689 te Londen door honderden gemeenten ondertekend. Tot de dag van vandaag is de invloed van deze belijdenis enorm en bovendien nog actueel. Twee publicaties bevestigen dat:

- Samuel E. Waldron, *A Modern Exposition of the 1689 Baptist Confession of Faith* (Dalnington: Evangelical Press, 1989; 2nd Edition 1995) 490 pp.

- *A Faith to Confess; The Baptist Confession of Faith of 1689; Rewritten in Modern English* (Leeds: Carey Publications, 1975; 7th Edition 1992) 66 pp.

De aansluiting bij de Westminster Confessie was belangrijk. Deze Confessie betekende een concrete stap in de richting van een nadere reformatie van de Kerk van Engeland en Schotland. Een officiële vergadering van ruim honderd leden heeft zich vanaf 1 juli 1643 tot 22 februari 1649 bezig gehouden met veranderingen op het gebied van liturgie, tucht, kerkrecht en kerkregering. Een commissie van deze vergadering schreef een geheel nieuwe belijdenis. De invloed van de Puriteinse geest is onmiskenbaar.

Dertig jaar later dus kwamen de Baptisten met een eigen belijdenis, de herziene London Confession, die wijselijk sterk geïnspireerd was door de Westminster Confession. Het protestantisme wordt de enige Bijbelse leer genoemd (hst. 1). De totale verdorvenheid van de mens als gevolg van de zonde wordt beleden, met de onmacht van de menselijke wil om ook maar iets tot zijn behoud bij te dragen (hst. 6 en 9). God roept de uitverkorenen (hst. 10) die uitsluitend door geloof worden gerechtvaardigd (hst. 11). Wie oprecht gelooft mag nu reeds zeker zijn van Gods genade (hst. 18). Opvallend is dat de confessie een christen vrijlaat om de eed af te leggen (hst. 23) en om overheidsfuncties te bekleden (hst. 24). Met betrekking tot de doop wordt helder de noodzaak van onderdompeling geformuleerd (hst. 28: “... dipping of the person in water, is necessary ...”).

De Baptistenrichting die we nu in het kort beschreven hebben, de Particular Baptists, zouden we met recht reformatorisch Baptisme kunnen noemen. Daarmee waren haar kansen voor de toekomst groter dan die van de General Baptists. Dat bleek ook in de volgende eeuw, die grote opwekkingen zou brengen (John Wesley, George Whitefield, Jonathan Edwards, William Carey). De opwekkingspredikers waren voornamelijk mannen met orthodoxe reformatorische opvattingen. In 1770 werd de New Connection Association opgericht, een lichaam dat de vele nieuwe gemeenten die ontstaan waren in opwekkingstijden samenvoegde met de General Baptistkerken. Daaruit kwam in 1792 de Baptist Missionary Society voort, opgericht door de bekende baptistenzending William

Carey. De volgende eeuw zou mede daardoor een heuse 'zendingseeuw' worden. Onnoemelijk veel werk en zegen heeft God door de BMS bewerkt.

In 1813 kwamen ook de Particular Baptists met een nationaal lichaam, de Particular Baptist National Body. Ondertussen groeiden de algemene en bijzondere baptisten meer en meer naar elkaar toe, totdat in 1888 de versmelting een feit werd, de Union was geboren. De Baptisten voegden zich samen. Ondanks dit heugelijke feit, was dit voor Charles Haddon Spurgeon een reden om zich met zijn gemeente (de London Metropolitan Tabernacle) uit de Union terug te trekken. Spurgeon, een Baptistenprediker die de Prins der Predikers werd genoemd, en bekend is geworden tot ver over de grenzen, en geloofde onder meer in dubbele predestinatie. De orthodoxe leer zou volgens de beroemde predikant te veel verwateren in deze Union.

Nu we zo de 19e eeuw zijn komen binnenvallen, kunnen we de aandacht gaan richten op Nederland. De 19e eeuw zou de eeuw worden van de geboorte van het Baptisme in Nederland. Maar voordat we daarover beginnen, is ons het een en ander al duidelijk geworden.

Ofschoon oorspronkelijk de paden van de Anabaptisten en de Baptisten elkaar kruisten en van enige kruisbestuiving sprake was, zijn beide wegen ook weer ver uit elkaar gegaan. De Baptisten hebben veel meer te danken aan de reformatorische, orthodoxe Puriteinen dan aan de Anabaptisten. Baptisten hebben zich in de loop der geschiedenis wel losgemaakt van de nationale Kerk, maar in wezen niet van de reformatorische geest, de protestantse theologie. De volwassendoop, door onderdompeling, betekent geenszins een breuk met het reformatorische erfgoed, integendeel.

(6)

In de 19e eeuw begint de geboortegeschiedenis van het Nederlandse baptisme pas echt. Aanvankelijk vrij onafhankelijk van het Engelse en Duitse baptisme, later meer en meer geïnspireerd door Engelse geloofsgenoten. Het Nederlandse baptisme is niet vanuit het buitenland geïmporteerd. Er zijn geen Engelse of Duitse zendelingen naar Nederland gekomen om een onafhankelijke gemeente te stichten. Nee, het baptisme hier is oorspronkelijk van Nederlandse bodem, althans in beginsel. Al gauw ontstonden vanzelfsprekend ook banden met buitenlandse baptistenkerken.

We moeten ons eerst kort de situatie van Nederland aan het begin van die 19e eeuw voor ogen schilderen. Ons volk herstelde zich toen van de zogenaamde 'Franse tijd' (1815 Waterloo) en allerlei veranderingen deden zich voor op maatschappelijk, industrieel en theologisch gebied. Het Nederlandse zelfbewustzijn bloeide in die jaren weer op en het optimistische levensgevoel leek even geen grenzen te kennen. De Jong drukt de vooruitstrevendheid kort maar krachtig uit met de woorden: "Nederland had het goed getroffen met zichzelf, met God en nu ook met Oranje." (Geschiedenis der Kerk [10e druk, 1980] 317). Het geestelijk 'Reveil' tekende als stroming behoorlijk verzet aan tegen die ongepaste vrijheidsgeest, lees bijvoorbeeld Isaïc Da Costa, *Bezwaren Tegen De Geest Dezer Eeuw*, 1923 of Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Revolutie*, 1847. Da Costa reageert fel tegen het verlichtingsdenken dat de godsdienst, de zedelijkheid, de humaniteit, de kunsten, de wetenschappen, de wetgeving en het onderwijs in zijn greep hield. Met het verlichtingsdenken bedoelen we de overtuiging, kenmerkend in die tijd voor vele denkers, dat het kritisch denkvermogen de mens zou bevrijden van een middeleeuwse, slaafse onderworpenheid aan Kerk, bijbel, dictatuur, gebrek aan beschaving en moraal.

De Groninger school (bekend is onder meer hoogleraar Petrus Hofstede de Groot) deelde dit optimisme, maar wilde ook aanzetten leveren voor een nadere reformatie van het geloof. Reden voor optimisme was volgens deze school dat het goede in ieder mens aanwezig is. De blikrichting van het geloof was dan niet meer voluit naar God toegekeerd, want een mens kon immers nog veel van zichzelf verwachten, van zijn eigen verlicht zedelijk besef. In veel kerken voelde men nattigheid. Predikanten met zo'n modern verhaal werden weliswaar aangehoord, maar al gauw liepen velen

weg. Ze zwierven van kerk naar kerk om nog het evangelie te horen van zonde, berouw, vergeving en wedergeboorte. Soms legde men op zondag vele kilometers af om een evangelisch predikant te beluisteren. Men trok er in de wintermaanden 's zondags zelfs op de schaats op uit. Zo kwam men van ver om bijvoorbeeld Hendrik de Cock (1801-1842) in Ulrum te beluisteren, de zogenaamde 'vader' van de Afscheiding (1834), waar de christelijke gereformeerde kerken uit voortkwamen.

Al deze gegevens helpen ons om iets van de ontstaansgeschiedenis van het Nederlandse baptisme te begrijpen. Die begint feitelijk met een zekere Johannes Elias Feisser, geboren op 10 december 1805 te Winsum in de Groningse veenkoloniën. Zijn vader had een carrière binnen het leger voor zijn eerste zoon in gedachten, in het spoor van zijn Duitse grootvader (Johannes Feisser, 1773-1847, Homburg, bij Frankfurt am Main). Men zegt dat de invloed van zijn grootmoeder Anna Heines Carsjens de jongen naar de studie van de theologie heeft gedreven. In elk geval haar gebeden.

Feisser ging studeren in Groningen en heeft daar waarschijnlijk ook wel Hendrik de Cock ontmoet die als student maar enkele jaren boven hem zat. De Groninger theologie bleek zijn sympathie te hebben. Op 21 juni 1828 promoveerde Feisser zelfs op een kerkhistorisch onderwerp, de persoon en het denken van Basilius de Grote.

Na zijn theologische studie nam hij een beroep aan van de Hervormde Kerk te Lekkum en Miedum aan de Dokkumer Ee (Friesland) en trouwde de jonge predikant met barones van Heeckeren Geertruide Elisabeth Orck. Zijn prediking en onderwijs waren toen sterk gericht op de kennis en deugd die de gelovigen zouden moeten verlichten. Jezus was minder Heiland dan ethisch leraar en moreel voorbeeld. Het geloof in een werkelijk bestaande satan verwierp hij bijvoorbeeld. Een verlicht en redelijk mens kon immers niet meer in die mythische wereld geloven.

Vervolgens nam Feisser in 1831 een beroep naar Winschoten aan en vervolgens in 1833 naar Franeker. Te Franeker verleende de kerkenraad hem in 1838 eervol ontslag en keerde hij naar zijn ouderlijk huis in Veendam terug omdat zijn vrouw en kinderen hem waren ontvallen. Door dit drama was Feisser naar lichaam en geest een gebroken man. Hij moest dit verlies zien te verwerken en zijn geestelijk leven helemaal opnieuw doordenken. Na een half jaar werd hij beroepen te Gasselternijveen, waar hij geestelijk aangesterkt opnieuw de dienst in de kerk begon en weldra een ingrijpende innerlijke verandering doormaakte.

Meer en meer begon Feisser te twijfelen aan het hoge redelijke en morele besef van de mens. Zijn theologische opleiding schudde op zijn grondvesten, waarbij kwam dat hij in de herfst van 1841 de Cardiphonia van de Engelse methodist John Newton las en sterk door de levende geestelijke toon van de brieven gegrepen werd. Hier zien we al pril iets van de Engelse puriteinse invloed op de geest van Feisser. Newton, de auteur van het bekende lied 'Amazing Grace', sterkte bij Feisser het verlangen naar waarachtige verlossing en genade. De Gasselternijveense predikant kwam weldra tot overgave en tot besef dat het genadewerk van Christus een soeverein werk van God was. De Groninger school bestreed hij nu als een regelrechte dwaling.

(7)

Te Gasselternijveen bloeide de kerk - de kerk zat overvol. Toch waren volgens Feisser maar weinig gelovigen echt bekeerd en wedergeboren. Zijn kerkvisie begon te veranderen. Iedereen kon wel in een kerk komen, zelfs als kind gedoopt zijn, maar daarmee viel de zichtbare kerk nog niet samen met de onzichtbare. Wie tot de 'ware kerk' behoorde kon je immers niet aflezen aan wie 's zondags trouw uit het boekje meezong. Maar daar mocht de kerk zich niet bij neerleggen, aldus Feisser. De kerk moest ernaar streven uit ware christenen te bestaan. 'De Hervormde Kerk moet altijd blijven veranderen' - Feisser zocht dit reformatische ideaal verder uit te werken (ecclesia reformata semper reformanda). Helaas brachten zijn nieuwe inzichten hem op ramkoers met de bestaande kerk.

Een nieuwe ouderling moest worden aangesteld maar volgens Feisser was de man niet bekeerd (november en december 1842). Vervolgens weigerde Feisser het avondmaal te bedienen. De kwestie was 'of men aan onkundige en onbekeerde mensen de tekenen en zegelen van Gods verbond mocht uitreiken' (Wumkes p. 21). Als Feisser zelfs de kerkvoogdij het avondmaal wilde ontzeggen, weigerde zijn kerkraad hem verdere steun. Daarop eiste Feisser dat het Klassikaal Bestuur enkele ouderlingen zou afzetten (augustus 1843). Tegelijkertijd speelde nog een ander conflict. In de herfst van 1843 werd Feisser overtuigd van de geloofsdoop.

'Alleen geloovigen mogen gedoopt worden. De kinderdoop is lang na de Apostolische tijden, tegen het bevel des Heeren aan, de kerk ingeslopen. Indien het Gode behagen mag, wederom eene kerk tot stand te brengen, gefundeerd op den Heere Jezus en de Apostelen, dan zal ook wel eene der eerste bepalingen bij die kerk worden, dat men alleen de geloovigen doope.' (Wumkes p. 18)

De geloofsdoop (nog niet door onderdompeling) vloeide voort uit Feissers nieuwe kerkvisie. Nu weigerde hij nog verder kinderen te dopen en wilde hij dit overlaten aan collega predikanten. Openlijke vijandigheden deden zich nu voor. Op een oktoberavond werden de ruiten van de pastorie woning ingegooid. Op 26 september 1843 trachtten ouderlingen hem tot dopen te dwingen met de woorden 'dat hij daar immers voor betaald werd'. Feisser hield echter voet bij stuk.

Vele ogen in binnen- en buitenland waren op de crisis gericht. Volgelingen van Hendrik de Cock (van de 'Afscheiding', 1834) benaderden hem. De Afgescheidenen zochten in hem een medestander. Maar Feisser kon zich niet met hen verenigen. Hun kerkvisie was nog te breed - de deuren stonden nog te gemakkelijk open, en bovendien waren ze voor Feisser te formeel.

Het voltallige Provinciale Kerkbestuur gaf Feisser op 19 december 1843 oneervol ontslag en zette hem daarmee uit zijn ambt. Op nieuwjaarsmorgen 1844 stond Feisser, met zijn tweede vrouw Karsina Hovingh Wichers, letterlijk en figuurlijk op straat. Zijn ouders vonden hem een dwaas, zijn moeder wilde hem niet eens meer zien, zijn vroegere vrienden ontweken hem en de kerken zagen in hem een dweper. Een klein groepje getrouwen volgde de berooide predikant nog.

De reacties waren heftig, maar toch noemde Feisser achteraf zijn pogingen om de kerk te zuiveren een 'arbeiten aan de Reformatie van de Reformatie'. In hart en nieren was en bleef Feisser een reformatorisch theoloog. Nooit was het zijn bedoeling geweest om zomaar uit de kerk te gaan als hij niet gedwongen uit zijn ambt was gezet. Daarin leek Feisser op Maarten Luther, die nooit uit de Rooms-Katholieke Kerk had willen stappen als hij er niet in 1521 was uitgezet.

Feisser kreeg gelukkig nieuwe contacten en vriendschappen terug. In de zomer van 1844 raakte hij bevriend met Jan de Liefde, doopsgezind predikant te Zutphen. In november van datzelfde jaar kreeg hij onverwacht Duits bezoek van de Deen Julius Köbner uit Hamburg en A.F. Remmers uit Jever. Het klikte buitengewoon goed tussen de heren. De Duitsers bleken baptisten te zijn - Feisser had nog nooit van baptisten vernomen!

Ze hadden de zaak Feisser vanuit Duitsland gevolgd en in overleg met de bekende Hamburgse baptistenvoorganger Johann Gerhard Oncken (1800-1884) besloten om Feisser te benaderen. Oncken had al veel werk verricht op het continent, had baptistengemeenten in Oostenrijk, Zweden, Polen en Rusland gesticht. Zelf was hij in Engeland tot geloof gekomen en had daar het baptisme goed leren kennen.

Gedurende de enkele dagen dat het bezoek gastvrij verbleef werd Feisser overtuigd van de doop door onderdompeling. De geloofsdoop was voor hem al helder, maar nu beschouwde hij zichzelf als volstrekt ongedoopt. Daarop bezocht Feisser begin mei 1845 Oncken in Berlijn, keerde hij met

Köbner terug naar Gasselter-Nijveen en werd hij 's avonds op 15 mei 1845 in een ondiepe veenvaart aan de Nijveensche Mond door Köbner gedoopt. Zeven gelovigen werden in totaal gedoopt. Men koos die avond Feisser als herder, Roelof Reiling als diaken, en daarmee was de eerste Nederlandse baptistengemeente een feit. De gemeente noemde zich 'Gemeente van Gedoopte Christenen', kreeg op 13 augustus van datzelfde jaar officiële erkenning van de regering om samen te komen, evenals de Afscheidenen. Ook werd een gebouw toegewezen om de diensten in te houden.

De band van Feisser met de Duitse baptisten hield evenwel geen stand. Hij vergeleek hen vaak met de Afscheidenen, die volgens Feisser te weinig onderscheid tussen Oude en Nieuwe Testament maakten. In zijn laatste levensjaren, toen hij vanaf 1849 voornamelijk in Nieuwe Pekela diende, ging zijn sympathie meer en meer uit naar het Engelse baptisme. Op 2 juni 1865 stierf Feisser, 59 jaar oud. Zijn gezondheid was vooral de laatste jaren erg zwak geweest.

Het Nederlandse baptisme staat met Feisser stevig in Nederlandse reformatorische grond, gevoed door enerzijds Duits en anderzijds vooral Engels baptisme. Het geloof in Christus bracht Feisser gaandeweg op het spoor dat hij moest gaan, zonder bijmotief en zonder de vooropgestelde bedoeling om een eigen kerkgenootschap te beginnen. Kenmerkend hiervoor was het gedicht dat hij schreef in de periode van zijn ontslag.

Hij roept en ik ga;	Een vogel heeft niets
ik weet niet waarheen.	toch kent hij geen nood;
'k Volg Abraham na;	en ik heb nog iets:
'k geloof slechts alleen.	Zijn woord, voor mijn brood,
Ik heb tot geleide	Zijn woord, voor mijn beker,
een Engel, van Wien	dat God mij komt bien.
ook Abraham zeide:	Want dit is mij zeker:
de Heer zal voorzien.	de Heer zal voorzien.

(8)

De Doopsgezinde Jan de Liefde heeft het ontlukende baptisme halverwege de vorige eeuw sterk beïnvloed. Tussen Feisser en de Liefde (de eerste was maar 9 jaar ouder dan de tweede) was een vriendschappelijke band ontstaan - Feisser had de Liefde ook enkele malen opgezocht in Zutphen (in zomer 1844, op 12 jan. 1845, en met Köbner in mei 1845 na de doop van Feisser). Tijdens zijn tweede bezoek had de Liefde al te kennen gegeven dat hij ook gedoopt zou willen worden. Zijn doop, op twintigjarige leeftijd, stelde, zo vond hij, niet veel voor. Zo werd Jan de Liefde een voorvechter van de volwassen doop.

Als vurig en overtuigd spreker trok Jan de Liefde in Zutphen veel luisteraars die ontevreden waren over de vrijzinnigheid in hun kerken. Ofschoon zijn eigen kerk maar uit zo'n 10 tot 12 gezinnen bestond, werd de kerkzaal toch te klein. Bekende mannen van het Reveil, zoals Groen van Prinsterer, Wormser en Capadose, konden zich in de prediking van de Liefde vinden. Zijn eigen Doopsgezinde achterban kreeg twijfels over zijn Reformatorische geluid, en twijfelde eraan of de man nog wel Doopsgezind en Arminiaans in hart en nieren was.

In de theologie van de Liefde speelde ook het volk Israël een voorname rol. Hij verwachtte het herstel van Israël en de oprichting van Gods Koninkrijk. Met zijn joodse gespreksvriend, de bekeerde Jacob Benjamin de Pinto, werden de profetieën grondig doorgenomen.

Helaas liep in 1845 Feissers bezoek met Köbner aan de Liefde op een teleurstelling uit. De vriendschap bleek ineens bekoeld. Wat hierachter stak is niet helemaal duidelijk, maar de Liefde schrok terug voor het wettische karakter van het Duitse baptisme waarmee Feisser zich leek te verenigen. Jan de Liefde begon nu zelfs te waarschuwen tegen het baptisme. Uiteindelijk kwam het

tot een breuk tussen hem en De Pinto - de laatste liet zich desondanks wel dopen en werd beroepen als voorganger van de baptistengemeente te Zutphen.

De schaduwzijde van het nobele karakter van Jan de Liefde was zijn onbestendigheid. Want uiteindelijk liet hij zich ook dopen, te Amsterdam, in de herfst van 1849. Amsterdam werd zijn nieuwe werkterrein. Ook hier trok hij veel toehoorders. Het jaar 1854 zou voor hem in tweeërlei opzicht uiteindelijk een keerpunt worden. De Liefde wilde een vrije kerkelijke beweging buiten de gevestigde kerken om beginnen. Toen zijn rechtzinnige kerkelijke vrienden binnen de kerk wilden blijven, keerde hij hen in Amsterdam de rug toe. Helaas werd zijn isolement daardoor steeds groter. Hij leek zelfs op de geloofsdoopt terug te komen. In januari 1855 werd de Vereniging tot Heil des Volks opgericht, met het doel ook om evangelisten op te leiden en uit te zenden. Op 27 juli 1856 richtte Jan de Liefde de Vrije Evangelische Gemeente op, een kerkgenootschap dat grotendeels de belijdenisgeschriften van de Nederlands-Hervormde Kerk onderschreef.

Het tweede keerpunt, in 1854, had te maken met het bezoek dat John Nelson Darby (1800-1882) toen aan Amsterdam bracht. Darby had in 1828 de Anglicaanse kerk de rug toegekeerd. Zelf een Anglicaans priester, had hij de ernstige geestelijke lauwheid van de bestaande kerken van dichtbij meegemaakt. De groeiende buitenkerkelijke beweging van de Broeders (Plymouth Brethren, Vergadering van Gelovigen) werd zijn nieuwe geestelijke huis. Daar groeide hij uit tot een van de sterke geestelijke leiders van de Broederbeweging.

Darby legde onderscheid aan tussen de geestelijke kenmerken van de kerk (bijvoorbeeld gemeenschap, tucht, gebed) en de zichtbare kenmerken van de kerk (bijvoorbeeld ambten, instituties, kerkstructuur). Hij was er bij zijn reizen in en buiten Europa op uit om gelovigen uit de gevestigde kerken weg te roepen en samen te brengen in exclusieve Broedergemeenschappen. De kerk was in zijn ogen afgefallen van God. De ware kerk, waaronder hij ongetwijfeld zijn eigen vrije gemeenschappen bedoelde, moest zich van alle kerkelijke en aardse banden losmaken en verwachten dat Christus weldra de gemeente van deze aarde kwam weghalen. Darby voerde daarmee een nieuwe gedachte op, namelijk dat er voor het aanbreken van een grote verdrukking in de eindtijd nog sprake zou zijn van een 'stille wederkomst' van Christus voor de gemeente. Per saldo betekende dit dus twee komsten van Christus: de gemeente wordt door Christus voor de grote verdrukking van de aarde weggehaald, en na de verdrukking komt Hij voor Israël aan het begin van het 1000-jarig rijk terug.

Nog nooit in de kerkgeschiedenis en theologieggeschiedenis was een dergelijk standpunt verwoord en doordacht. Darby deed dat wel en bracht daarmee ook in eigen Engelse gelederen verdeeldheid teweeg. De theorie was in de twintiger jaren van de vorige eeuw al uitgedacht in de kringen rond Edward Irving. Robert Baxter bijvoorbeeld, getuigde in een verslag van hemzelf dat God hem op 14 januari 1832 openbaarde dat exact na 1260 dagen Jezus de gemeente zou komen opnemen, dat de antichrist dan zou gaan regeren, en dat daarna Jezus met de heiligen zou terugkeren om op aarde te regeren. Waar haalde Baxter deze nieuwe leer vandaan? Zowel Darby als de groep rond Irving hadden de jonge Schotse Margaret MacDonald bezocht die meende in 1830 een openbaring van God te hebben ontvangen betreffende twee gescheiden komsten van Christus. Het is waarschijnlijk dat met haar openbaring de gedachte van de twee gescheiden komsten van Christus de wereld in was gekomen. Darby had de notie verder uitgewerkt en wereldkundig gemaakt.

(9)

Het korte verblijf van Darby in 1854 (op doorreis naar Duitsland) in Nederland bracht een beroering met zich mee die al met al zo'n vier jaar heeft geduurd. De bakermat van het Darbisme in Nederland werd Alphen aan de Rijn. Het Darbisme sloeg tevens een gat in de kleine en jonge baptistengemeente van Amsterdam, waar zowel Feisser als de Liefde hadden gekerkt. De kritieken op het Darbisme waren evenwel scherp en kwamen vooral neer op de overgeestelijke gemeentevisie

van Darby, zijn neiging tot systeemdwang en zijn sektaristische manier van denken. Zowel de baptisten als Jan de Liefde schrokken daarvoor terug en konden zich niet verenigen met het Darbisme.

Dit alles leidde ertoe dat Jan de Liefde zijn eigen weg zocht. Hij brak met de baptisten in Amsterdam, met de kerkelijke vrienden van het Reveil, en met het Darbisme. In 1853 was hij al een evangelistenschool begonnen onder de naam 'Bethanië', in 1855 kwam daar de Vereniging tot Heil des Volks dus bij. Leken werden hier toegerust om als evangelisten te worden uitgezonden (men kreeg onder meer onderwijs in Grieks, dogmatiek, exegese, homiletiek, algemene geschiedenis, aardrijkskunde en evangelisatie). Sommigen kwamen als het ware zo uit 'de klei' en moesten nog beschaving en manieren leren. Voor de groeigeschiedenis van het prille baptisme is de school van Jan de Liefde erg vormend geweest. Diverse Vrije Evangelische gemeenten zijn baptistengemeenten geworden, maar ook hebben ettelijke studenten van het eerste uur zich laten dopen en zich bij de baptisten aangesloten. Bekend zijn onder meer de namen van Kors Holleman, Eduard Gerdes en Jakob Witmond.

De groei onder de baptisten zette in de tweede helft van de negentiende eeuw gestaag door. In Friesland heeft vooral de Calvinistische Peter de Neui een gemeentestichtende bediening gehad (Franeker, Dokkum, Makkum, Workum, Staveren). Op 20 oktober 1866 werden zelfs drie ambtsdragers aangesteld. De Neui was opgeleid aan het Hamburgse seminarium van Oncken en had veel contacten onder de Afgescheidenen. Helaas vertrok hij in 1871 naar de Verenigde Staten.

Een andere opleiding had Hendrik Kloekers genoten. Opgeleid in het zendingshuis te Rotterdam, vertrok hij naar China waar hij in contact kwam met de Baptist Missionary Society. Hij liet zich vervolgens in 1858 dopen. Teruggekomen in Nederland werd Kloekers in 1866 als baptistenpredikant beroepen in de plaats waar het allemaal begon, Gasselternijveen. In 1870 trad hij in het huwelijk met de weduwe Feisser.

Kloekers zou een blijvende stempel gaan zetten op het nog jonge Nederlandse baptisme. Om deel uit te kunnen maken van de Duitse Bond, vond op 26 januari 1881 te Foxhol (Groningen) een oprichtingsvergadering plaats met de bedoeling om een 'Unie van Gemeenten van Gedoopte Christenen' in Nederland op te richten. Nederland telde toen 608 baptisten, waarvan 13 officiële afgevaardigden te Foxhol aanwezig waren. Kloekers wenste de Unie niet te verbinden met de Duitse Bond, die hij als te bekrompen en te rechtlijnig beschouwde. Meer herkenning vond Kloekers bij de Engelse en Amerikaanse baptisten, die zich meer in lijn bevonden met de leer van een algemene verzoening [Jezus stierf voor alle mensen], in tegenstelling tot de leer van een beperkte verzoening [Jezus stierf alleen voor de uitverkorenen]. Het Calvinisme van de Duitsers was hem te zwaar. Ofschoon de Nederlandse Unie in 1891 wel toetrad tot de Duitse Bond, werd de samenwerking rond 1906 toch al weer verbroken. De band van de Unie bestond ook niet uit een gemeenschappelijke confessie, maar meer uit een praktische overeenkomst, zoals ook bij de Engelsen het geval was. Een uitgebreide gemeenschappelijke belijdenis bestond nauwelijks.

"De Unie omvat gemeenten, die belijden en beleven, dat Jezus Christus de eeniggeboren Zoon van God is en een algenoegzame Zaligmaker voor zondaren; die den doop der geloovigen, in onderscheiding van besprenging, handhaven."

Kloekers werd benoemd tot eerste voorzitter van de Unie. Vanaf 1881 werd het gemeenschappelijke blad 'De Christen' onder de baptisten uitgebracht. Een echte en heilzame vereniging was op gang gekomen. Ondertussen ging de groei gewoon door (Sneek, Haulerwijk, Hengelo, Groningen, Vriescheloo, Hoorn, Ter Apel, Deventer, Zutphen).

In 1912 telde de Unie 1470 leden van 20 gemeenten; in 1962 8800 leden van 62 gemeenten. Wellicht

had deze langzame groei onder meer te maken met de toenemende secularisatie van Nederland na de Eerste Wereldoorlog en het besluit, in 1948, om toe te treden tot de Wereldraad van Kerken. Op 9 mei 1963 besloot de Algemene Vergadering om zich uit de Wereldraad terug te trekken (82 stemmen voor, 62 tegen, ong. 30 onthoudingen). De volgende decennia kenmerken zich door een innerlijke strijd over modernistische en vrijzinnige standpunten.

Als gevolg van dit conflict hebben diverse gemeenten zich losgemaakt van de Unie, heeft ook menig lid zich persoonlijk gedistantieerd, of zijn ontstane gemeenten nooit tot het verband toegetreden. In 1981 ontstond onder een aantal vrije baptistengemeenten een spontaan contact, dat uitgroeide tot een Broederschap van Baptistengemeenten in Nederland. Onderlinge ontmoetingsdagen vonden plaats en middels het blad 'De Band' hield men elkaar op de hoogte.

Vanaf de jaren '90 hebben diverse contacten plaatsgehad tussen afgevaardigden van de Unie en van de Broederschap, wat resulteerde in een ontmoetingsdag op 9 september 1996 en 26 mei 1997. De toenadering verliep in een sfeer van wederzijdse herkenning, rondom Woord en gebed. Juist nu is het van belang terug te grijpen op ons gemeenschappelijk verleden. Een proces van herbronning doet ons inzien hoezeer de baptisten aan het reformatorische vrijheidsideaal hebben vastgehouden, met de noodzaak tot een nadere reformatie van de kerk, en hoezeer zij de betrouwbaarheid van de Schrift in alle zaken van leer en leven hebben willen onderkennen, zonder daarmee te vervallen in een sektarisch fundamentalisme. Daarmee bekleden zij allerminst een uitzonderingspositie. Diezelfde geest willen baptisten graag herkennen in andere gelovigen, ook al staan zij in de traditie van een andere kerk. Voor alles draait het om de Here Jezus Christus en gaat het over de Bijbel - in dat licht hebben baptisten altijd getracht te zoeken naar ontmoeting en samenwerking, zij het soms meer of minder gelukkig uitgevallen.

(10)

We breken onze korte zoektocht naar het verleden nu af. Ik hoop dat enig licht op de historische wortels van het baptisme in Europa en in het bijzonder in Nederland is geworpen. Niet alles kon worden gezegd - selecties moesten worden gemaakt. Laten we dit korte overzicht als een begin beschouwen om het verleden zo helder mogelijk aan de oppervlakte te krijgen en het geleerde samen te delen. Bovenal mag het ons ertoe brengen om onszelf te relativiseren en ons te verootmoedigen voor onze Here God. Christus had gezegd dat Hij Zijn gemeente zou bouwen - een klein fragment van dit grote bouwwerk is ons maar voor ogen gekomen.

Aan het einde gekomen van dit korte historische overzicht, stellen we ons nogmaals de vraag naar het belang daarvan. Enkele belangen wil ik voor het voetlicht brengen en naar aanleiding daarvan een korte blik werpen op de toekomst.

Ons historisch geloofsgoed staat met wortel en tak in reformatorische en congregationalistische grond. Zouden wij in onze strijd tegen vrijzinnigheid, secularisatie, Godsverduistering en postmodernisme niet die wortels moeten bloot leggen en daarvan profiteren? Baptisten zijn van origine geen fundamentalistische scherp-slijpers. De baptisten vormen zelfs met hun vele miljoenen aanhangers de grootste 'vrije kerk' die er is. Zouden we in ons belijden naar buiten toe niet veel meer kunnen steunen op een helder historisch bewustzijn? Daardoor kunnen juist meer bruggen naar kerken, cultuur en samenleving worden geslagen. Ofschoon de vrijheidsgeest hoog in het vaandel van baptisten staat, zijn we niet wars van belijdenissen en historiciteit. In plaats van verbondenheid te zoeken in wat ons onderscheidt van andere gelovigen, zouden we kracht en eenheid moeten zoeken in wat ons als baptisten samenbindt. We hebben helaas te vaak onze kracht gezocht in het hebben van een gemeenschappelijke vijand (vrijzinnigheid, vervolging, kerkelijke verstarring) - maar wat belijden we nu positief zelf? Jammer is toch dat menig baptist belijdt wat hem of haar in eigen ogen goedgevoelt. De kracht uit het geheel van alle baptistengemeenten splintert dan weer weg.

Onze postmoderne tijd kenmerkt zich door onverschilligheid naar de 'grote verhalen' toe. Het laat mensen in de regel koud wat hun historische wortels zijn, of wat hun maatschappelijke en sociale verbanden zijn. Ze zijn geïnteresseerd in wat dit allemaal nu oplevert. Het verleden ligt ver achter, de toekomst ligt ver voor, de agenda's worden steeds kleiner. Als wij als baptisten daarin mee willen gaan, en ons niet proberen te verenigen rond ons theologische en historische bewustzijn, zal dat gemis vroeg of laat contraproductief kunnen werken. De groei en zegen zal wel langs individuele banen blijven stromen, maar de gemeenschappelijke kracht ebt dan weg. We moeten ons verleden kennen, om onze toekomst te begrijpen en onze huidige plaats te herdefiniëren.

Baptisten hebben zich, geleid door de vrijheidsgedachte, nooit geplaatst onder een bovenlokaal bestuur. Wel hebben zij de krachten steeds getracht te bundelen om zo mogelijk één gemeenschappelijk geluid te laten horen. Zij zochten steun bij elkaar en vonden die meestal in de vorm van gebed, advies, financiën en praktische hulp. Een gemeente hoeft niet telkens haar geestelijke wielen opnieuw uit te vinden. We helpen elkaar.

Met dit verhaal heb ik gepoogd om gemeenschappelijke interesse voor onze kerkelijke wortels te wekken, met daarachter de hoop om in de eerste plaats onszelf als baptisten rond die wortels te ontmoeten en terug te vinden, en in de tweede plaats wellicht ook andere kerken. Een uitgebreid verhaal hierover is verschenen in mijn boek onder de titel *De weg van het wassende water. Op zoek naar de wortels van het baptisme* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2008).